

Körtvély Erika

A tundrai nyenyec igeragozás

c. PhD-értekezés tézisei

2003

1. Célkitűzések, források, terminológia

Dolgozatom célja a tundrai nyenyec igeragozás átfogó vizsgálata és bemutatása mind szinkrón, mind diakrón szempontból. A szinkrón vizsgálat elsősorban a tundrai nyenyec igeragozási típusok, illetve azok használati módjának leírására terjed ki, ezen túl pedig rövid kitekintést ad az igeragozások megválasztásának esetleges pragmatikai funkcióiról. A diakrón vizsgálat keretében a tundrai nyenyec igeragozások kialakulását, azok uráli alapnyelvi gyökereit, valamint maguknak az igeragoknak a történetét mutatom be.

Bár az uráli nyelvek esetében evidens, hogy igeragozásról, sőt igeragozásokról beszélünk, a világ nyelveiben egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a mondatbeli alany (esetenként tárgy) számára és személyére igei inflexiókkal lehet utalni. Ezért a tundrai nyenyec konjugáció részletes tárgyalása mellett az igeragozást mint jelenséget, illetve az igeragok eredetét, kialakulását egy rövid tipológiai áttekintés keretében is bemutatom.

A tundrai nyenyec igeragozási rendszer természetesen nem független, így nem elhatárolható sem a többi uráli nyelvben, sem a nyenyecet körülvevő, hozzá tipológiailag igen hasonló szibériai nyelvekben megfigyelhető konjugációktól. Ezért szükséges az uráli nyelvek, valamint a tundrai nyenyecet esetlegesen befolyásoló nyelvi areába tartozó nyelvek igeragozási rendszereinek a felvázolása, illetve a köztük fennálló hasonlóságok, különbségek megmutatása és elemzése. Az uráli nyelvekben megtalálható három – az indeterminált, a determinált, illetve a reflexív-mediális – igeragozási típus esetleges alapnyelvi eredetére vonatkozó elméletek ismertetése és kritikája mellett a tundrai nyenyec igeragok eredetének felderítése jelenti a dolgozat egyik fő célkitűzését.

1.1. A tundrai nyenyecben az igék ragozásuk szerint alapvetően négy csoportba sorolhatók: az intranszítívba, a tranzítívba, a tranzítív-reflexívbe, és a reflexív-mediálisba. Az igék attól függően, hogy a négy közül melyik osztályba tartoznak, lehetnek kötött vagy szabad ragozásúak. A tundrai nyenyec igeragozások használata és funkciója a nem egyetlen paradigmához kötött igék ragozásának vizsgálatakor mutatható meg. Az eddigi szakirodalmi véleményekkel ellentétben a dolgozatban azt szeretném igazolni, hogy a beszélőnek a determinált és az indeterminált ragozás közti választása nem a fókuszképzéssel van összefüggésben.

Mivel a különálló mondatok vizsgálatának eredményei nem adnak kielégítő magyarázatot a konjugációk használatára, nem tekinthetünk el a tundrai nyenyec igeragozás szövegbeli vizsgálatától. A dolgozatban bemutatom a tundrai nyenyec determinált igeragozás anaforikus használatát mint a determinált ragozás egyik alapvető funkcióját, és megvizsgálom a topik–komment viszonyok esetleges kapcsolatát, hatását a konjugációk megválasztására. Mivel ez utóbbi az obi-ugor nyelvekben megfigyelhetőtől eltérően nem mutat egyértelmű összefüggést, megoldásként a nyelvi szituációban aktuálisan megjelenő tranzitivitás mértékét, valamint a beszélők esetenként eltérő szándékát próbálom bemutatni. A reflexív-mediális igeragozás használata így valószínűleg a mondatbeli cselekvés / történés kiindulópontjának a cselekvés / történés eredményével vagy folyamatával fennálló logikai, vagy esetenként érzelmi viszonyával magyarázható.

1.2. A tundrai nyenyec igeragozással kapcsolatos kutatásaim a tundrai nyenyec irodalmi nyelven alapulnak, és ennek megfelelően arra is irányulnak. Ezért dolgozatomban a tundrai nyenyecen belül nyelvjárási adatok nem találhatóak, az igeragozások használatában esetlegesen megmutatkozó nyelvjárásbeli különbségeket pedig nem vizsgálom.

A dolgozathoz felhasznált és a kutatómunka során vizsgált tundrai nyenyec nyelvi anyag nagyrészt a szamojéd nyelvekkel kapcsolatos szakirodalmon, illetve a kiadott szövegforrásokon alapul. Emellett természetesen egyes adatok pontosításához, valamint főként az igeragozás használatával és funkcióival foglalkozó részhez szükség volt nyenyec anyanyelvi beszélők közreműködésére is.

A determinált igeragozás használatának vizsgálatakor nagy segítséget jelentett az adatok értékelésében és rendszerezésében Ljudmilla Taleeva, Tatjana Taleeva, és Margarita Latyševa, akikkel 2000 januárjában, tallinni ösztöndíjuk ideje alatt nyílt alkalmam találkozni. A tranzitivitás fokának és a tundrai nyenyec igeragozásnak az összefüggéseit az írásos források mellett Ljudmilla Taleeva adatai alapján igyekeztem felvázolni. Nagy segítségemre volt továbbá munkám során az állandó konzultáció Roza Laptanderrel, a szentpétervári Herzen Intézet nyenyec hallgatójával.

A dolgozat nyomtatásban megjelent forrásai a tundrai nyenyec nyelv különféle nyelvtanai, szótárai, és szöveggyűjteményei. A tundrai nyenyec annak ellenére, hogy a leginkább kutatott, és legrészletesebben leírt szamojéd nyelv, csak egyetlen részletes – ám sajnos nem teljes – modern szemléletű nyelvtannal rendelkezik: ez Salminen *Tundra Nenets inflection* (1997) című, kifejezetten fonetikai, fonológiai, és morfológiai kérdéseket tárgyaló műve. Bár az említett nyelvtani leírás a szóképzéssel (szándékoltan) nem foglalkozik, alapvetőnek számít a tundrai nyenyec szószerkezet, morfofonológia, és morfológia vizsgálatához, ezen

túl pedig biztos alapot nyújt az igék, valamint az igei inflexiók kutatásához. Ha röviden is, de már foglalkozik a szóképzés problematikájával Salminennek a nyenyec nyelvtant tömören összefoglaló *Nenets* (1998b) címen megjelent tanulmánya, amely a nyenyec nyelv hangtanának és alaktanának vizsgálatában szintén kiemelt fontosságú.

A régebbi szemléletű nyelvtanok közül az igeragozás vizsgálatához fontos adatokat és megjegyzéseket találtam Castrén (1854) nyelvtanában. Annak ellenére, hogy Castrénnál a nyelvtani magyarázat néhány esetben az azóta elvégzett kutatások alapján már nem, vagy legalábbis csak kritikával fogadható el, a teljesség igényével leírt és bemutatott igei ragozási sorok hasznos ismereteket nyújtanak.

Az oroszországi szamojédológiai irodalomból Prokof'ev 1937-es nyelvtana mellett Tereščenko nyelvtani összefoglalói (Pyrerka–Tereščenko 1948, Tereščenko 1947, 1956, 1965), és a Kuprijanova – Barmič – Homič-féle, iskolák számára írt nyelvtan (1985) volt a legnagyobb segítségemre. Szintén megemlítem az erősen pragmatikus szemléletű, nyenyecül tanulni kívánók számára írt *Samoučitel' neneckogo jazyka* c. könyvet (Almazova 1961), amely bár sok helyütt egyszerűsítőnek és normalizálónak érezhető, mégis fontos adatokat szolgáltatott munkámhoz.

Hajdú Péter *Chrestomathia Samoiedicája* (1968) a hagyományos nyelvtanok közül a legteljesebb, így a legrészletesebb áttekintést adja a tundrai nyenyec nyelvről. Ennek megfelelően ismerete mind a leírt szabályrendszert, mind a felhasznált példaanyagot tekintve elengedhetetlen az igeragozás vizsgálatához.

A tundrai nyenyec igeragozás történetének a kutatásához főként Mikola, Künnap, Honti és Keresztes hasonló tárgyú írásai adtak támpontokat.

A dolgozat példaanyaga nagyrészt a fent felsorolt művekből származik. Közülük kiemelhető Tereščenko *Nenecko–russkij slovar'-ja* (1965), amelynek mintegy 9000, általam rendszerezett példamondata adja dolgozatomban a tundrai nyenyec igeragozás szinkrón vizsgálatának az alapját. Nyelvi példaként felhasználtam ezen kívül Lehtisalótól (1956), Kuprijanovától (1965), illetve Susojtól (1990) származó adatokat is.

Az igék, igitípusok osztályozásában lényegében Salminen *A morphological dictionary of Tundra Nenets* (1998a) című, teljességre törekvő szótárát követtem. (Az említett mű több, mint 19 000 tundrai nyenyec szót, ezek tőalternációit, valamint morfológiai szerkezetüknek a leírását tartalmazza, és Tereščenko (1965), valamint Lehtisalo (1956) anyagain alapul.)

1.3. A dolgozatban az igeragozásra, illetve az igeragozási rendszerek leírására az uralisztikában elfogadott terminológiát használok. Mivel azonban ez a

terminológia nem minden vonatkozásban egységes, szükségesnek tartom, hogy a változatok közül az általam (egyes esetekben talán önkényesen) kiválasztott terminusokat ismertessem, és használatukat indokoljam.

Az uráli nyelvekben előforduló három konjugációtípusnak számos megnevezése van, attól függően, hogy aktuálisan melyik szerző tollából származik, illetve melyik nyelv jelenségeinek a leírásában található. A három kategóriát magyar terminológiával élve *alanyinak*, *tárgyasnak*, és *visszahatónak* nevezhetjük. Elterjedt az ezzel párhuzamos *szubjektív*, *objektív*, illetve *reflexív* megnevezés is. Ez utóbbi igeragozási rendszer mindeddig nem került olyan mértékben az uralisztikai kutatások középpontjába, mint a szubjektív, vagy az objektív, és ennek megfelelően nem is rendelkezik olyan sokfajta megnevezéssel, mint azok. Mivel ebbe a ragozási típusba nem csupán a valódi visszaható igék tartoznak, hanem a mediálisok is, szükségesnek tartom, hogy ez az általam elfogadott megnevezésben is megmutatkozzék: a *reflexív* terminus helyett a talán hosszadalmasabb, de a jelenség lényegét sokkal inkább kifejező *reflexív-mediális* használok mind a konjugációtípusnak, mind maguknak az igeragoknak az említésekor.

A sokkal kutatottabbnak számító alanyi és tárgyas ragozás szakirodalmában nem ritka, hogy az *objektív* helyett *tranzitív* terminussal találkozunk. Lényegét tekintve nem mutat különbséget az eddig felsorolt terminusok jelentéséhez képest az *indeterminált* (vagy *indeterminatív*) és a *determinált* (*determinatív*) megnevezés sem. Gyakori még a *határozott* ("definite") és *határozatlan* ("indefinite") ragozás elnevezés is.

Mint fentebb is említettem, nem látok lényegi különbséget az *objektív*, a *determinált*, és a *determinatív* megnevezések között. Nem tartom szerencsésnek viszont a tundrai nyenyecre vonatkoztatva a *tranzitív igeragozás* elnevezést, hiszen a tranzitív *jelenségekkel* vagy tranzitív *sztituációtípusokkal* való hangzásbeli hasonlósága miatt esetleg félreértést okozhat. Ezért a felsoroltak közül dolgozatomban a tárgyas ragozásra és igeragokra a *determinált* terminussal utalok.

A dolgozatban előforduló tematikus szerepek megnevezésében nem csupán a klasszikus értelemben vett agens és patiens nevezem agensnek, illetve patiensnek, hanem az agens-féle, valamint patiens-féle tematikus szerepeket is. Eszerint a bemutatott szituációtípusokban agensnek tekintem az agens, az experienst, a természeti erőt, a stimulust, és a mentális forrást, patiensnek pedig a patiens, a recipienst és a beneficiens. A dolgozatban az ilyen értelemben vett agens és patiens megfelelőjeként szerepel a cselekvés / történés kiindulópontja, illetve végpontja elnevezés. (E két utóbbi terminus az "Initiator" és az "Endpoint" makroszerepekre utal, amelyek a prototipikus tranzitív szituáció két résztvevőjeként jelennek meg. Vö. pl. Givón 1984, Kemmer 1993)

2. Az igeragozás

2.1. Az alany számának és személyének az igén történő megjelenítése a világ nyelveiben nem tekinthető általánosnak. Még kevesebb esetben találkozunk olyan nyelvvel, amelyben nemcsak az alany számát és személyét, hanem a tárgyt is kifejezhetik igei toldalékok: elmondható, hogy ez – a legalábbis valamilyen mértékben – agglutináló nyelvekre jellemző tulajdonság.

Az igéken megjelenő toldalékok a névszói toldalékokhoz hasonlóan képzők és inflexiók lehetnek. E két kategória pontos elkülönítése nem problémamentes, sőt egyes vélemények szerint nem is lehetséges (l. pl. Kenesei 2000: 128–133). Ahhoz azonban, hogy az igéken az alany számát és személyét (ritkábban pedig a tárgy számát és személyét is) jelölő morfémák tulajdonságait meghatározhassuk, legalább főbb vonalaiban át kell tekinteni a deriváció és az inflexió közti különbségeket, illetve a két kategória elválaszthatósági nehézségeit. Általánosságban elmondható, hogy az inflexió a képzővel ellentétben nem változtathatja meg az alapszava szófaját, így általában nem okoz változásokat az alapszó vonzatkeretében sem. Az inflexiók toldalékok nem hoznak létre olyan szóalakokat, amelyek önálló szótári egységként szerepelhetnek. Ezzel a tulajdonsággal függ össze, hogy az inflexió szemantikailag szabályosabb (nem hoz létre olyan szóalakot, amelyet egy esetleges jelentésváltozás miatt a szótárban külön kellene rögzíteni). Az inflexiók a képzőkkel szemben szintaktikailag meghatározottak, tehát a képzőktől eltérően minden inflexió morfémához megtalálható a használatát kiváltó szintaktikai szerkezet. Az inflexiók részt vesznek az egyeztetésben (akár szintagmához is járulhatnak, amire a képzők alkalmatlanok). Az inflexiók mindezen túl nemcsak nyílt szóosztályok elemeihez kapcsolódhatnak, mint a képzők, hanem például névmásokhoz is.

2.2. Az igeragozás kialakulása

Az igéken az alany számát, személyét (nemét), esetenként a tárgy számát és személyét jelölő inflexiók, amelyeket a szóalakban elfoglalt pozíciójuk alapján a továbbiakban igei személyragokként említek, igen gyakran morfológizációs folyamat eredményei. Eredetüket tehát egyéb grammatikalizációs jelenségek mintájára lexémákban kereshetjük, amelyek az igeragok személy- és számjelölő funkciójának megfelelően a mondat alanyának a számát és személyét képesek kifejezni. Ezek a lexémák a személyes névmások, amelyek a morfológizációs folyamat során kliticizálódnak, majd később valódi raggá válnak:

LEXÉMA > KLITIKUM > AFFIXUM

3. A tundrai nyenyec igeragozás kialakulása

A tundrai nyenyec igeragozások kialakulása főként alapnyelvi örökségnek tekinthető, de fontos szerepet játszott benne a nyelvi környezet, valamint a nyelvben számos, belső hatásra bekövetkezett változás is.

A mai tundrai nyenyecben meglevő igeragozások lehetséges alapnyelvi eredetének vizsgálatához szükséges az uráli nyelvek igeragozási rendszereinek ismerete, és azok összevetése a tundrai nyenyec rendszerrel. Ám ahogy a tundrai nyenyec nem választható el az areájába tartozó, és a nyelvre külön élete során is hatást gyakorló rokon nyelvektől (pl. osztják, zürjén, enyec, nganaszan), ugyanúgy nem emelhető ki nyelvi areájának a hozzá tipológiailag igen hasonló, de nem rokon nyelvei közül sem. Ezért dolgozatomban az uráli nyelvek igeragozásainak ismertetése mellett szerepel a jukagir, a jakut, az evenki, és a csukcs nyelvek igeragozási rendszereinek vázlatos bemutatása is. Röviden felvázolom továbbá a ket igeragozási rendszert is, amely bár tipológiailag nem kapcsolható a nyenyechez, mégis több vonatkozásban kimutatható, hogy hatást gyakorolt a szamojéd nyelvekre.

3.1. Az uráli nyelvek igeragozási rendszerei

Az uráli nyelvek az alapján, hogy milyen konjugációtípusokkal rendelkeznek, négy csoportba sorolhatók. Az első csoportot azok a nyelvek alkotják, amelyekben csak egy konjugáció található meg: az indeterminált. Ide tartozik a lapp, illetve a cseremisiz, a zürjén, a votják, és azok a balti-finn nyelvek, amelyekben mincs reflexív-mediális ragozás, pl. a finn és a karjalai. Az, hogy a felsorolt nyelvek miért kerülnek az egy konjugációval rendelkező uráli nyelvek csoportjába – a lapp kivételével – magyarázatra szorul. A permi nyelvek esetében ugyanis nyelvtörténetileg kimutatható, hogy a votják és a zürjén életében volt egy bizonyos szakasz, amikor a kétféle konjugáció különválásának legalábbis a lehetősége megvolt, bár ez a folyamat később megrekedt. Még feltételesebben ugyan, de ugyanez mondható el a cseremisizről is. Az említett nyelvek mai nyelvállapotában tehát egyikről sem bizonyítható, hogy egynél több, funkciójában különböző igeragozással rendelkezne. A balti-finn nyelvek közül azok, amelyek ebbe a csoportba tartoznak, nyelvjárásaikban ismernek ugyan speciális reflexív-mediális igealakokat, de mivel ezek inkább tekinthetők képzett formáknak, rájuk alapozva nem állíthatjuk, hogy a finnben, vagy a karjalaiban külön reflexív-mediális igeragozás lenne.

Az uráli nyelvek indeterminált és determinált ragozással rendelkező nyelvei közé tartozik a mordvin, a vogul, az osztják, a szőlkup, illetve két kihalt

déli-szamojéd nyelv, a kamassz és a mator. Az uráli nyelvcsaládban a mordvinban található meg a legbonyolultabb determinált konjugáció: itt különböző igeragokkal lehet utalni a tárgy számára és személyére egyaránt. Az obi-ugor nyelvekben a determinált igeragok a tárgy személyét nem, csak a számát fejezik ki. A felsorolt déli-szamojéd nyelvekben ezekkel szemben a – jelenleg a terminológiai egységesség okán – determinálnak nevezett igei személyragok (a mator esetében az előttük megtalálható különböző típusú praesensjelek) nem utalnak a tárgyra – csupán annyi mondható el róluk, hogy tranzitív igéken jelentkeznek.

A harmadik, indeterminált és reflexív-mediális igeragozásokat megkülönböztető uráli nyelvek (nyelvjárások) közé tartozik a vepsze, a vót, a lív, és a déli-észti. Ezekben a nyelvekben a reflexív-mediális igealakok végződésai, bár történetileg megtalálhatók bennük azok az elemek, amelyek az egyféle igeragozással rendelkező balti-finn nyelvek reflexív képzőinek az alkotóelemei is, reflexív inflexiók toldalékoknak tekinthetők.

A nyegyedik csoportba, a három konjugációtípust megkülönböztető nyelvek közé azok az uráli nyelvek tartoznak, amelyekben az indeterminált, a determinált és a reflexív-mediális konjugációk egyaránt megtalálhatók. Ezek a magyar, illetve az északi-szamojéd nyelvek: a tundrai és erdei nyenyec, az enyec, és a nganaszan. Az északi-szamojédban a determinált ragozás személyragjai a magyarral ellentétben alkalmasak a harmadik személyű tárgy számának a kifejezésére. Ezen kívül az északi-szamojéd nyelvek reflexív-mediális ragozása a magyar ices ragozástól eltérően nincs visszaféjlődően.

Mint az az uráli nyelveknek a ragozási rendszerük alapján elvégzett csoportosításából és rövid bemutatásából kitűnik, a nyelvcsaládba tartozó nyelvek igeragozási rendszerei igen változatosak, de amellett, hogy számos különbség figyelhető meg közöttük, sok párhuzamosságot is találhatunk. A fenti példákból látszik, hogy a legtöbb uráli nyelv többféle konjugációval rendelkezik, és azok többségében is, amelyekben – legalábbis funkcionálisan – csak egy igeragozási típus található meg, kimutatható, hogy egy régebbi nyelvállapotban elindulóban lehetett egy olyan folyamat, amely a kétféle (indeterminált és determinált) ragozás elkülönítésének a lehetőségére utal.

Azokban az uráli nyelvekben, amelyekben funkcionálisan is kétféle igeragozás figyelhető meg, elmondható hogy az indeterminált paradigma Sg3 alakja a másik – determinált, reflexív-mediális, vagy mindkét – konjugáció Sg3 igealakjához képest jelöletlen, amiből arra következtethetünk, hogy ha az alapnyelvben már létezett többféle igeragozás, akkor az igezőhöz agglutinálódott, grammatikalizálódott, az ige a személyt és számot jelölő szuffixum a nem indeterminált igealakokhoz kapcsolódott. Ez a harmadik személybeli jelöletlen :

jelölt szembenállás teremthette meg annak az alapját, hogy a Sg3 mellett a többi számban és személyben is ehhez hasonló oppozíció alakulhasson ki az alapnyelvi eredetű személyes névmások morfológizációjával keletkezett, illetve az egyéb elemekkel jelölt igealakok között. Megerősíti az elmondottakat, hogy azoknak az uráli nyelveknek a többségében, ahol elkülönül egymástól a determinált és az indeterminált, illetve a reflexív-mediális és az indeterminált konjugáció, ugyancsak megfigyelhető az indeterminált kategóriának a másikkal viszonyított jelöletlen(ebb)sége.

Az uralisták véleménye (pl. Rédei 1998–1999, Honti 1998–1999, Janhunen 1989, Helimskij 1982, Hajdú 1973 stb.) egységesnek látszik abban a tekintetben, hogy a nyelvcsalád felbomlásakor az uráli nyelvek keleti csoportjában a tárgyas ragozás kifejlődőben volt. Így, ha teljes paradigmája még nem is különült el, a harmadik személyben már mindenképpen létezett, és a tárgyas ragozás innen kiindulva terjedt tovább a többi személyre, még később számra is. Ez a harmadik személyű szuffixum minden bizonnyal vagy a PU *s_i " Sg3 személyes névmás, vagy annak tárgyragos alakja lehetett. A harmadik személyű személyes névmás agglutinációjával létrejött, tárgyra utaló igealak így oppozícióba kerülhetett a hozzá képest jelöletlen, tárgyra nem utaló igealakkal. Ezzel is magyarázható, hogy az uráli nyelvekben a többi számban és személyben is a megfelelő személyes névmásokból létrejött igei személyragok inkább a determinált paradigma számára foglaldtak le, az indeterminált ragozás rajjai között pedig gyakran találunk nem névmási eredetűeket.

Az uráli nyelvcsaládnak eddig három, egymástól meglehetősen messze eső ágából sikerült kimutatni olyan igeragozási típusokat, amelyek egy (tágan értelmezett) reflexív-mediális ige csoport igéihez kapcsolódnak, és legalábbis funkciójuk szerint rokonságba hozhatók egymással. Ez a tény mindenképpen felveti azt a kérdést, hogy vajon csupán véletlen egyezéstről beszélhetünk-e ezzel a ragozási típussal kapcsolatban, vagy esetleg (a determinált ragozáshoz hasonlóan legalább az alapjait tekintve) feltételezhetünk-e alapnyelvi eredetet.

Mind a balti-finn (Posti 1961, 1980), mind a szamojéd (Mikola 1984, 1988, 1998) reflexív-mediális igeiket, illetve ragozásukat érintő kutatások arra az eredményre jutottak, hogy a közös, alapnyelvi eredetnek hangtani akadálya nincs. Mikola (1984: 403, 1988: 255) nézete szerint a determinált ragozás kifejlődésével megegyezően a reflexív-mediális paradigma is a harmadik személyű igealakokon keresztül, fokozatosan alakulhatott ki, először a többi személybe, később számba, és igemódokba sugárzódva át.

A magyar ikes ragozás idekapcsolása annak ellenére, hogy funkciójában a fentiekkel párhuzamos jelenségnek tekinthető, illetve, hogy az *-ik* személyrag **s* ; " személyes névmásból és **-kk-* nyomósító elemből (Farkas 1956: 254 szerint névmásképzőből) való eredeztetése legalábbis hangtanilag elképzelhető lenne, csak úgy engedhető meg, ha nem, vagy csak részben értünk egyet az ikes ragozás kialakulásáról a magyar történeti nyelvészetben elfogadott állásponttal. Meg kell azonban jegyeznem, hogy az uralisztikában nem általánosan elfogadott az a nézet, amely szerint az ikes ragozás *-ik* ragja a determinált ragozás P13 *-ik* ragjából származik. Bár a „Mészöly utáni” szakirodalom lehetséges magyarázatként említi a tárgy jelöltségével, illetve a mondatbeli aktuális tagolás megváltozásával összefüggő elméletet, egyrészt cáfolni igyekeznek azt, másrészt nem tekintik kellőképpen meggyőzőnek a nyelvi példák igen csekély száma miatt.

A magyar ikes ragozás és a rokon nyelvi, Sg3-ban esetlegesen fennálló párhuzamosságok véleményem szerint a determinált ragozásban kimutatható rokon vonásokhoz hasonlóan nem a véletlennek köszönhetőek. Bár meggyőzőnek és logikusnak tekinthető az ikes ragozással kapcsolatos, magyar nyelvészeti hagyományban elfogadott álláspont, mégsem hagyható figyelmen kívül az, hogy az ikes ragozással funkciójában megegyező ragozási rendszereket, magukat a ragokat tekintve pedig legalább az Sg3-ban hangtanilag problémamentesen levezethető egyezéseket találunk az uráli nyelvcsalád számos nyelvében. Ezek alapján nem tartom elképzelhetetlennek, hogy ha nem is olyan mértékben, mint a determinált igeragozást, de a reflexív-mediális igeragozás kezdeményeit, vagy legalább kialakulásának a lehetőségét is feltételezhetjük az alapnyelvre.

3.2. Areális hatások a tundrai nyenyec igeragozásra

Az Észak-Szibériában beszélt, nem uráli nyelvek, igeragozásaik szempontjából igen változatos képet mutatnak. A török, illetve a mandzsu-tunguz nyelvek közé sorolható jakut, valamint az evenki igeragozások az igeragok használatán kívül nem rendelkeznek olyan vonással, ami a nyenyec igeragozásokkal kapcsolatba hozható volna.

A többféle konjugációval rendelkező paleoszibériai nyelvekben viszont felfigyelhetünk olyan jelenségekre, amelyek a tundrai nyenyec igeragozással – ha távolról is, de – párhuzamba állíthatók. Ezekben a nyelvekben az igen nemcsak az alany száma és személye, hanem a tárgy száma és személye is kifejezhető affixumokkal, a ket igeragozás pedig rendelkezik olyan tulajdonságokkal, amelyek jelentésüket, használati körüket tekintve hasonlóságot mutatnak a tundrai nyenyecben meglévő reflexív-mediális ragozással, sőt ezen túl az „inflexiók” mediális párok” jelenségével.

3.3. A tundrai nyenyec igeragozás lehetséges alapjai

Az uráli, illetve az Észak-Szibériában beszélt, de nem rokon nyelvek igeragozási rendszereinek áttekintése után elmondhatjuk, hogy a tundrai nyenyec igeragozás uráli alapokkal rendelkezik, és saját fejlődése során olyan nyelvi környezetbe került, amely az alapnyelvből hozott képességét a három különálló paradigma, az indeterminált, a determinált, illetve a reflexív-mediális konjugációk rendszerének a kifejlesztésére kedvezően befolyásolta.

A nyenyec igeragozás nagy hasonlóságot mutat az enyec és a nganaszan konjugációkkal. Nemcsak a ragozási rendszerek, hanem maguknak az igeragoknak a többsége is azonos alapokra vezethető vissza. Mindez azt jelenti, hogy az északi-szamojéd alapnyelvben már kialakult a három konjugációtípus, amelyen belül a determinált paradigmában lehetőség nyílt a tárgy számának a jelölésére. Mint az uráli nyelvek ragozási rendszereinek áttekintésekor láthattuk, a déli-szamojéd nyelveket ma egyedül képviselő szölkupban a mai nyelvállapotban csak kétféle konjugáció különböztethető meg, amelyek közül a determinált paradigma csak a harmadik személyű tárgyra utal, további számot és személyt nem fejez ki. A déli ág ilyenféle különállása miatt Mikola (1988: 249) a következőképpen rekonstruálja a protoszamojéd igeragozások feltételezhető rendszerét:

	Indeterminált	Indeterminált– determinált	Determinált
Sg1.		<i>mV</i>	
Sg2.		<i>rV / lV</i>	
Sg3.	<i>0</i>		<i>tV</i>
Du1.		<i>miñ</i>	
Du2.		<i>riñ / liñ</i>	
Du3.	<i>kañ</i>		<i>tiñ</i>
Pl1.		<i>mat</i>	
Pl2.		<i>rat / lat</i>	
Pl3.	<i>t</i>		<i>tVn / tVt</i>

1. táblázat A PS-ra rekonstruált igeragok (Mikola 1988)

Ettől az elképzeléstől némiképp eltérő Helimskij (1982: 81) véleménye, aki elképzelhetőnek tartja, hogy a protoszamojédban már a reflexív-mediális igeragozás is kialakulófélben lehetett. Mindezt az igazolja, hogy az északi-szamojéd nyelvekben a reflexív-mediális ragozáshoz tartozó tőváltozatban

előforduló *-j* elem egy eredetileg reflexív funkciójú képző folytatása, amely a szőlőkup nyelvben is előfordul.

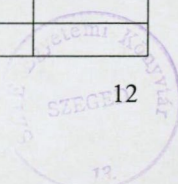
	Indeterminált	Determinált	?Reflexív-mediális	
Sg1	*-(<i>t3</i>) <i>m</i> , * <i>-k</i>	*- <i>m</i> (<i>3</i>)	(* <i>-j</i> š-)	?
Sg2	*- <i>nt3</i> , * <i>-n</i>	*- <i>δ</i> (<i>3</i>)	v.	*- <i>nt3</i> , * <i>-n</i>
Sg3	* <i>∅</i>	*- <i>t3</i>	(* <i>-3</i> -)	* <i>-k</i>

2. táblázat A PS-re rekonstruált igeragok (Helimskij 1982)

Véleményem szerint a mindkét szerző által említett **j*, a Sg3-ra rekonstruált reflexív-mediális igeragok, illetve a reflexív-mediális ragozás esetleges uráli előzményeivel foglalkozó kutatások eredményei alapján ésszerű, ha nemcsak az északi-szamojéd, hanem a déli ággal együtt értett szamojéd alapnyelvre is feltételezzük a reflexív-mediális konjugáció előzményeit.

Legutóbb Janhunen (1998: 470–471) foglalkozott a szamojéd személyragok, tehát ezen belül az igei személyragok eredetével. A szerző szerint a protoszamojédra rekonstruálható személyragok rendszere, felépítése nagyban hasonlít a mai nyenyecben megtalálhatóhoz. Így a protoszamojéd alapnyelv rendelkezhetett a birtokos személyragok bonyolult, esetfüggő rendszerén túl egy Janhunen által predikatív suffixumnak nevezett kategóriával is, amelyek igei tövekhez kapcsolódva az indeterminált igei személyragokat adják, sőt, ami Mikola (1988) véleményével ellentétes, és Helimskij (1982) elképzelését erősíti meg, Janhunen feltételezi egy önálló, bár kimutathatóan hiányos reflexív igei paradigma meglétét is. Mint a 3. táblázatból is látható, a reflexív-mediális paradigmának nála csak az egyes szám harmadik, az egyes szám első, illetve a többes szám harmadik személyében van rekonstruálható előzménye, ami azt mutatja, hogy Janhunen a mai tundrai nyenyecben meglévő reflexív-mediális igei személyragok analógiás „átsugárzódását” a többi igei paradigmából a feltételezett protoszamojéd nyelvállapotnál mindenképpen későbbi fejleménynek tartja.

	Predikatív	Posszesszív (Nom.)	Posszesszív (Acc.)	Posszesszív (Függő esetek)	Posszesszív (Pl / Du)	Reflexív
Sg1.	*- <i>m</i>	*- <i>m∅</i>	*- <i>∅-m∅</i>	*- <i>∅-n∅</i>	*- <i>n∅</i>	*- <i>m-∅-q</i>
Sg2.	*- <i>n</i> (<i>t∅</i>)	*- <i>r∅</i>	*- <i>m-t∅</i>	*- <i>n-t∅</i>	*- <i>t∅</i>	
Sg3.	*- <i>∅</i>	*- <i>ta</i>	*- <i>m-ta</i>	*- <i>n-ta</i>	*- <i>ta</i>	*- <i>∅-q</i>
Du1.	*- <i>mi-n</i>	*- <i>mi-n</i>	*- <i>∅-mi-n</i>	*- <i>∅-ni-n</i>	*- <i>ni-n</i>	
Du2.	*- <i>ti-n</i>	*- <i>ti-n</i>	*- <i>m-ti-n</i>	*- <i>n-ti-n</i>	*- <i>ti-n</i>	

	Predikatív	Posszesszív (Nom.)	Posszesszív (Acc.)	Posszesszív (Függő esetek)	Posszesszív (Pl / Du)	Reflexív
Du3.	*-kø-ń	*-ti-ń	*-m-ti-ń	*-n-tiń	*-ti-ń	
Pl1.	*-ma-t	*-ma-t	*-0-ma-t	*-0-na-t	*-na-t	
Pl2.	*-ta-t	*-ra-t	*-m-ta-t	*-n-ta-t	*-ta-t	
Pl3.	*-0-t	*-ton	*-m-ton	*-n-ton	*ton	*-0-t-ø- q

3. táblázat *A protosamojéd személyragok rendszere (Janhunen 1998: 471)*

A reflexív-mediális igeragozás protosamojéd alapnyelvre való feltételezésével kapcsolatban mindenképpen megjegyzendő, hogy Mikola (1997: 23) szintén tesz olyan irányú megjegyzéseket, hogy ez a konjugációtípus talán mégis ősbibb jelenségként fogható fel, mint arra az általa megmagyarázott, uráli személyes névmási eredetű determinált és indeterminált igei személyragok táblázatából következtetni lehet. Annak ugyanis, hogy az egyes szám harmadik és a többes szám harmadik személyű északi-samojéd reflexív-mediális igei személyragokat történeti kapcsolatba hozza a balti-finn, illetve a magyar reflexív-mediális igeragozással, igealakokkal, egyenes következménye, hogy az említett konjugáció, legalábbis alapjait tekintve, nem lehet tiszta északi-samojéd újítás.

4. *A tundrai nyenyec igeragok története*

A tundrai nyenyec igeragozási rendszer raganyagában nagyon határozottan az uráli alapnyelvi személyes névmásokra épül. Az igeragoknak ugyanis mindegyikében felfedezhető olyan elem, amely a megfelelő számú és személyű uráli személyes névmás folytatásának tekinthető. Ez a megállapítás még az olyan analógiás, vagy kétséget kizáróan újabb, a nyelv önálló életében keletkezett, összetett igeragokat tartalmazó paradigmák esetében is elfogadható, mint a duális / többes számú tárgyra utaló determinált, a reflexív-mediális, vagy éppen az imperatívusi és az optatívusi.

A mai tundrai nyenyec igeragozási rendszer az uráli alapnyelvi elemek mellett természetesen tartalmaz samojéd, északi-samojéd, protoenyec, illetve csak a tundrai nyenyecre jellemző, belső fejleménynek tekinthető elemeket is. Az egyes paradigmák feltöltődésében kiemelten nagy szerepet játszott az analógia.

A paradigmák alapjai véleményem szerint már az alapnyelvben kialakulófélben lehettek, de a teljes igeragozási rendszer, illetve a rendszert felépítő

igeragok kialakulása, valamint a mai szerepükben való stabilizálódása mindenképpen későbbre tehető. A paradigmák kiépülésének az irányával kapcsolatban lényegében elfogadom Mikola (1988, 1997) álláspontját. Ezen, illetve a tundrai nyenyec ragok vizsgálatán alapulva elmondható, hogy a tundrai nyenyecben elsőként a harmadik személyben (ezen belül is először a singularisban, később a pluralisban) jelenhetett meg szembenállás a determinált és az indeterminált, később a duális / többes számú tárgyra utaló determinált, és a reflexív-mediális igeragozás között. A ragozási típusok fokozatosan terjedhettek el az egyes számban, a többes számban és végül a duálisban is.

5. A tundrai nyenyec igeragozások mondatszintű funkcionális vizsgálata

A tundrai nyenyec igéket – mint arról a bevezetésben már esett szó – az alapján, hogy ragozásuk szerint milyen igetípusba tartoznak, négy csoportba sorolhatjuk: az intranszitivba, a tranzitivba, a tranzitiv-reflexívbe, és a reflexív-mediálisba. Az igék tehát attól függően, hogy melyik igeragozási osztály tagjai, lehetnek kötött, vagy kevésbé kötött ragozásúak. Az intranszitiv csoport igéi ugyanis csak indeterminált, a reflexív-mediáliséi pedig csak reflexív-mediális igeragokat vehetnek fel. Kevésbé kötött a tranzitiv csoport igéinek a ragozása, mivel ezek mind indeterminált, mind determinált igeragokat felvehetnek attól függően, hogy aktuálisan milyen beszédhelyzetben szerepelnek. Legszabadabban a tranzitiv-reflexív igecsoporthoz tartozó igék személyragjai választhatók meg, ezeknél ugyanis bármelyik paradigma ragjai kapcsolódhatnak az igékhez a megfelelő grammatikai szabályoknak, a nyelvi szituációnak, illetve a beszélő szándékának megfelelően.

A tundrai nyenyecben az igeragozás megválasztása gyakran igen sok tényezőnek az együttes működésétől függ.

Vannak lexikailag kötött ragozású igék, valamint állandósult szókapcsolatokban előforduló, ezért szintén kötött ragozású igék. Az előbbi csoportban az igék szemantikája adhat magyarázatot a ragozási típus megválasztására. Az utóbbiak esetében nagy valószínűséggel olyan megkövült beszédpanelekről, szófordulatokról lehet szó, amelyekben szabályrendszer keresni (és találni) nem lenne sikeres próbálkozás.

5.1. A determinált konjugáció használatának mondatszintű vizsgálata

Az eddigi szakirodalom szerint a tundrai nyenyecben (Tereščenko 1956, Ristinen 1973, Janhunen 1993, Pusztay 2001) az indeterminált és a determinált ragozás közti választást a mondat hangsúlyviszonyai befolyásolják. Ez alapján

abban az esetben jelentkezik indeterminált konjugáció, ha a mondatban olyan direkt tárgy szerepel, amelyen logikai hangsúly van, abban az esetben pedig, amikor a logikai hangsúly nem a direkt tárgyon, hanem az igén, vagyis magán a cselekvésen van, a determinált konjugáció használatos (Tereščenko 1956). A Tereščenko által használt „logikai hangsúly” terminust a későbbi szakirodalom a szintaktikai fókusszal azonosította.

A direkt tárgyat és determinált ragozást tartalmazó tundrai nyenyec mondatokra vonatkozó vizsgálataim alapján elmondható, hogy mivel a determinált igeragozás és a direkt tárgy együttes jelenléte nem vált ki fókuszot – különösen kötött helyzetű fókuszot – a mondatban, a Tereščenkónak tulajdonított „fókusz-konjugáció” hagyománya nem állja meg a helyét, így nem tekinthető szabálynak. A determinált és az indeterminált igeragozások használata és funkciója tehát nem hozható egyértelmű kapcsolatba a mondat hangsúlyviszonyaival.

A tundrai nyenyecben az indeterminált és a determinált igeragozás megválasztása nem minden esetben csak a beszélő szándékától, vagy az aktuális szituációtól függ. Vannak ugyanis olyan grammatikai szabályok, szabályszerűségek, amelyek vagy engedélyezik, vagy megakadályozzák, hogy egy bizonyos konstrukció a mondatban létrejöhessen.

Ha a mondatban névmási direkt tárgy fordul elő, az indeterminált igeragozás használatos.

Ha a mondatban a direkt tárgy és az ige között még valamilyen, partikulától különböző elem szerepel, akkor a beszélők determinált igeragozást használnak, ha viszont a direkt tárgy közvetlenül megelőzi az igét, mind az indeterminált, mind a determinált igeragozás előfordulhat. Mindez tehát a következőképpen foglalható össze:

DO + V_{indet}

DO + V_{det}

DO + <bármilyen mondatrész, ami nem partikula> + V_{det}

*DO + <bármilyen mondatrész, ami nem partikula> + V_{indet}

(Dolgozatomban erre a szabályszerűsége Susoj-szabályként hivatkozom, mivel a megfigyelés, bár a szerző publikációiban tudomásom szerint nem szerepel, az ő nevéhez fűződik. A Susoj-szabály az esetek túlnyomó részében működik, de mivel az általam vizsgált nyelvi anyagban olyan ellenpéldákat is találtam, amelyekben a <direkt tárgy + partikulától különböző elem + ige> konstrukcióban nem determinált, hanem indeterminált igeragozás jelentkezik, a szabályt figyelembe veszem ugyan, de nem fogadom el általános érvényűnek.)

Mivel nem tűnik valószínűnek, hogy a tundrai nyenyecben a ragozási típusok kiválasztása teljesen opcionális volna, a szintaxis eszközein túlmutató módszerekkel kell a problémát megközelíteni. Feltételezésem szerint azokban az esetekben, amelyekben mind a determinált, mind pedig az indeterminált konjugáció használata egyformán grammatikus, a két mondat között valamilyen szemantikai vagy pragmatikai eltérésnek kell lennie.

5.2. A reflexív-mediális ragozás használatának mondatszintű vizsgálata

A reflexív-mediális konjugáció lexikálisan nem kötött használata gyakran a nyelvi szituáció függvénye, tehát állapotváltozást fejez ki, és gyakran intenzív érzelmi-fizikai változások végbemenetelének a hangsúlyozására szolgál. Lényeges, hogy akkor fordul elő, amikor a beszélő nem tudja, vagy nem akarja megnevezni, egymástól elkülöníteni a cselekvés / történés kiindulópontját a végpontjától.

Mindezen túl létezik a reflexív-mediális igeragozásnak olyan funkciója is, amit mindeddig nem sikerült kellőképpen tisztázni. A rendelkezésemre álló igen csekély számú nyelvi példa alapján arra lehet következtetni, hogy a determinált és a reflexív-mediális igeragozás közti választás esetleg a beszélő sajátos – az adott szituációhoz való aktuális – viszonyulását is kifejezheti. Azokban az esetekben, amikor a beszélő inkább kívánja kihangsúlyozni a mondatban előforduló alanyt, illetve az általa elvégzett cselekvést, nagyobb valószínűséggel használ reflexív-mediális konjugációt, mint amikor a cselekvés eredménye az aktuálisan fontosabb számára. Megjegyzendő, hogy ezt az elképzelést kellő mennyiségű nyelvi anyag nem támasztja alá, ezért bár megemlítése újabb szempontként szolgálhat a konjugációk használatának a vizsgálatához, egyelőre esetleg csak kiindulási pontként értékelhető a későbbi kutatáshoz.

6. A determinált ragozás használatának szövegszintű vizsgálata

Az igeragozások használatának szövegben történő vizsgálatakor világosan és egyértelműen megfogalmazható a determinált ragozás anaforikus használatára vonatkozó szabály. Azokban az esetekben ugyanis, amikor a tárgy logikailag szerepel a mondatban, nyelvileg viszont nem, egyértelmű, hogy valamilyen nyelvi eszközzel utalni kell rá. A tundrai nyenyec esetében ez az eszköz a determinált igeragozás.

A nem anaforikus használatra dolgozatomban a mondatok topik–komment viszonyainak elemzésében keresek választ, de az obi-ugor nyelvek konjugációhasználatával ellentétben a tundrai nyenyecben nem mondható ki egyértelműen, hogy a ragozás megválasztása a mondatok aktuális tagolásától függene. Így az eddig elvégzett, aktuális tagolásra vonatkozó kutatások eredményei sem alkalmasak arra, hogy segítségükkel jól működő és egyértelmű szabályokat írassunk le.

Bár szabályok megfogalmazására szintén nem alkalmas, a konjugációk funkcióinak megértéséhez mégis előrelépést jelent a tranzitivitási modell (l. Lindvall 1998) használata és bevonása a vizsgálatokba. Ez alapján mindenképpen körvonalazódnak látszik a következő tendencia: *minél magasabb tranzitivitású szituációban fordul elő az ige, annál nagyobb valószínűséggel ragozzák determinált ragozás szerint*. Ezért, amíg a további vizsgálatok nem hoznak újabb és biztosabbnak tűnő eredményt, addig a determinált igeragozás használatára a nyelvi szituációban megjelenő magas tranzitivitási fokot javaslom magyarázatul.

7. Összefoglalás, hipotézisek, kitekintés

Dolgozatom céljaul a tundrai nyenyec igeragozás átfogó, diakrón és szinkrón szempontú kutatását, feldolgozását tűztem ki.

Mindehhez elengedhetetlen volt az igeragozásnak mint általános tipológiai és történeti jelenségnek a bemutatása, ezért dolgozatom első része az igeragozás mibenlétével és lehetséges kialakulásával foglalkozott. Mivel alapos, kifejezetten erre a témára összpontosító kutatási eredmények egyelőre nem állnak a rendelkezésünkre, az inflexiók igei toldalékokkal foglalkozó irodalom alapján próbáltam az igeragok tulajdonságaira, az eddig vizsgált nyelvekben való megoszlási gyakoriságára, valamint magának az igeragozásnak a kialakulására, mibenlétére vonatkozó következtetéseket levonni.

Dolgozatom második része a tundrai nyenyec igeragozási rendszer lehetséges alapjaival, illetve maguknak az igeragoknak a kialakulásával foglalkozik. A tundrai nyenyec konjugációk rendszerének a kialakulása a kutatási eredmények alapján – mivel az sem az uráli, sem pedig az észak-szibériai nyelvsvövetség nyelveitől nem függetleníthető – igyekeztem az uráli nyelvek, valamint az észak-szibériai nyelvsvövetség talán legmeghatározóbb nyelveinek az igei személyragozását megvizsgálni.

A tundrai nyenyec igeragozás igen markánsan visel magán alapnyelvből származtatható vonásokat. Az indicativusi igeragok anyagi felépítése szinte kivétel nélkül a protouráli, illetve protoszamojéd korból származik: igen nagy számban szerepelnek közöttük olyan morfémák, amelyek különböző hangváltozások után a megfelelő számú és személyű ősi személyes névmásokra és számjelekre vezethetők vissza. Az imperativusban nemcsak maguk az igeragok, hanem az igealakok felépítése is ősinek, a többi igealak felépítésétől eltérőnek tekinthető. Mindezeket túl természetesen fordulnak elő olyan tundrai nyenyec igeragok (pl. optativusban), amelyek a nyelv önálló életében alakultak ki.

Dolgozatomnak a tundrai nyenyec igeragozás szinkrón bemutatásával foglalkozó részében a ragozási típusok használatának magyarázatára törekedtem. Mivel az eddigi szakirodalmi eredmények alapján ez nem lehetséges, a ragozáshasználatban szerepet játszó grammatikai szabályok, szabályszerűségek ismertetésén túl különböző módszerek segítségével próbáltam választ adni a kérdésre.

A determinált és az indeterminált ragozás választásának a vizsgálatok az önálló, szöveggörnyezetből kiragadott mondatok vizsgálata nem vezetett eredményre, mivel ezekben a mondatokban egyrészt nem bizonyítható, hogy a konjugációknak a szintaktikai fókusszal lenne kapcsolata, másrészt az opcionális ragozástípusok esetében minden bizonnyal fennálló szemantikai különbségek kimutatásához szükséges nyelvi ismeretek jelenleg nem állnak a kutatók rendelkezésére.

A tágabb szöveggörnyezetben végzett kutatások jóval több eredményt hoztak a determinált és az indeterminált ragozás használatának a kutatásában. Jelenlegi eredményeim alapján elmondható, hogy a tundrai nyenyecben leginkább az a laza szabály érvényesül, hogy minél magasabb tranzitivitású szituációban fordul elő az ige, annál nagyobb valószínűséggel ragozzák determinált ragozás szerint.

A tranzitivitási modell a reflexív-mediális igék esetében is alkalmazható, hiszen ha a nyelvi szituáció alacsony kifejtettségi fokú, a cselekvés / történés kiindulópontja nem különül el a végponttól, és a tranzitivitás foka a kontextusban közepes, legtöbbször reflexív-mediális ragozás jelentkezik.

Irodalom

Castrén, Matthias Aleksander 1854: *Grammatik der samojedischen Sprachen = Nordische Reisen und Forschungen 7.*, St. Petersburg, Herausgegeben von Anton Schiefner

- Farkas Gyula 1956: Zur Entstehung der ungarischen Konjugation (Die ik-Verba), *Ural-Altäische Jahrbücher* 28., 252–264.
- Givón, Talmy 1984: *Syntax: A functional-typological introduction I*. Amsterdam–Philadelphia, Benjamins
- Hajdú Péter 1968: *Chrestomathia Samojedica* Budapest, Tankönyvkiadó
- Hajdú Péter 1973: *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*, Budapest, Tankönyvkiadó
- Helimskij, Evgenij Arnoľdovič 1982: *Drevnejšie vengersko – samodijskie jazykovye paralleli*, Moskva, Nauka
- Honti László 1998–1999: Gondolatok a mordvin tárgyas igeragozás uráli alapnyelvi hátteréről, *Nyelvtudományi Közlemények* 96., 106–119.
- Janhunen, Juha 1998: Samoyedic, in Daniel Abondolo (szerk.): *The Uralic Languages*, London and New York, Routledge, 457–479.
- Janhunen, Juha 1982: On the structure of Proto-Uralic, *Finnisch-Ugrische Forschungen* 44., 23–42.
- Janhunen, Juha 1993: Objective conjugation in Finno-Ugric Languages (handout), Oslo
- Kemmer, Suzanne 1993: *The middle voice*, Amsterdam–Philadelphia, Benjamins
- Kenesei István 2000: Szavak, szófajok, toldalékok, in Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan* 3. Morfológia, Budapest, Akadémiai, 75–135.
- Keresztes László 1999: *Development of Mordvin definite conjugation = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 233., Helsinki, SUS
- Keresztes László 1998–1999: Gondolatok a mordvin determinatív ragozás kialakulásáról, *Nyelvtudományi Közlemények* 96., 90–105.
- Kuprijanova, Z. N. – M. Ja. Barmič – L. V. Homič 1985: *Neneckij jazyk*, Leningrad, Prosveščenie
- Künnap, Ago 1964: Neenetsi keele Jamali murrakust, Emakeele Seltsi Aastaramat 10., 265–272.
- Künnap, Ago 1973: Über eine samojedische Personalendung, *Journal de la Société Finno-ougrienne* 72., 191–196.
- Künnap, Ago 1976: K istorii ličnyh glagoľnyh suffiksov v severnosamodijskih jazykah, *Jazyki i toponimija* 2., 79–85., Tomsk
- Lehtisalo, Toivo Vilho 1947: *Juraksamojedische Volksdichtung = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 90., SUS
- Lehtisalo, Toivo Vilho 1956: *Juraksamojedisches Wörterbuch*, Helsinki, SUS
- Lindvall, Ann 1998: *Transitivity in Discourse. A Comparison of Greek, Polish and Swedish = Travaux de l'Institut de Linguistique de Lund* 37., Lund
- Mészöly Gedeon 1941: Az ikes ragozás -ik - ragjának eredete, *Nyelvtudományi Közlemények* 51., 1–13.
- Mikola Tibor 1984: Mediale Konjugation in den uralischen Sprachen, *Nyelvtudományi Közlemények* 86., 398–403.

- Mikola Tibor 1988: Geschichte der samojedischen Sprachen, in Denis Sinor (szerk.): *The Uralic languages*, E. J. Brill, Leiden, New York, København, Köln, 219–263.
- Mikola Tibor 1998: *A szamojéd nyelvek története* (akadémiai doktori értekezés), Szeged, kézirat
- Mikola Tibor 1998–1999: Megjegyzések a mordvin tárgyas igeragozás történetéhez, *Nyelvtudományi Közlemények* 96., 120–123.
- Nikolaeva 2001: Syntaktische Analyse der objektiven Konjugation im Ob-Ugrischen, *Congressus Nonus Internationalis Fennougristarum* 5., Tartu, 454–472.
- Posti, Lauri 1961: Itämerensuomalaisen verbitaivutuksen kysymyksiä, *Virittäjä* 1961/4., 351–365.
- Posti, Lauri 1980: The Origin and Development of the Reflexive Coniugation in the Finnic Languages *Congressus Quintus Internationalis Fennougristarum Pars* 1., 111–144.
- Pusztay János 2001: Determináltság a konjugációban: magyar – jurák-szamojéd összevetés, *Colloquia Contrastiva* 7., Szombathely, 69–73.
- Pyrerka, Anton P. – Natalija Mitrofanovna Tereščenko 1947: *Russko–Neneckij slovar'*, Moskva, OGIZ
- Rédei Károly 1998–1999: Gondolatok az uráli tárgyas igeragozásról, *Nyelvtudományi Közlemények* 96., 124–128.
- Ristinen, Elaine K. 1973a: Some remarks on the Function of the Subjective and Objective Conjugations in Samoyedic, *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 72., 337–347.
- Ristinen, Elaine K. 1973b: Observations on the Functions of the Conjugations in Samoyedic, *Uralica* 1973/1., 11–38.
- Salminen, Tapani 1997: *Tundra Nenets inflection = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 227., Helsinki, SUS
- Salminen, Tapani 1998a: *A morphological dictionary of Tundra Nenets = Lexica Societatis Fenno-Ugricae* 26., Helsinki, SUS
- Salminen, Tapani 1998b: Nenets, in Daniel Abondolo (szerk.): *The Uralic languages*, London, New York, Routledge, 516–547.
- Skribnik 2001: Pragmatic structuring in Northern Mansi, *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum Pars* 6., Tartu, 222–239.
- Tereščenko, Natalija Mitrofanovna – L. V. Hornič 1955: Otčet o robote lingvističeskoj ekspeditsii jazykoznanija AN SSSR v Jamalo-nenetskij okrug Tjumensoj oblasti letom 1953 g., *Doklady i soobščeniya Instituta jazykoznanija SSSR* 7. Moskva, Akademija nauk, 147–165.
- Tereščenko, Natalija Mitrofanovna 1947: *Očerki grammatiki neneckogo (jurako-samoedskogo) jazyka*, Leningrad, Prosveščenie
- Tereščenko, Natalija Mitrofanovna 1956: *Materialy i issledovanija po jazyku nencev*, Leningrad, Akademii nauk

- Tereščenko, Natalija Mitrofanovna 1965: *Nenecko-russkij slovar'* Moskva, Sovetskaja Enciklopedija
- Tereščenko, Natalija Mitrofanovna 1966: Samodijskije jazyki (v vedenije, nenetskij jazyk, nganasanskij jazyk, eneckij jazyk), in V. V. Vinogradov (szerk.): *Jazyki narodov SSSR 3*. Moskva, Akademiya nauk
- Tereščenko, Natalija Mitrofanovna 1973: *Sintaksis samodijskih jazykov*, Leningrad, Nauka
- Tereščenko, Natalija Mitrofanovna 1975: Osnovnyje problemy izučenija samodijskich jazykov, *Voprosy jazykoznanija* 1975:1, 111–121. Moskva

A témával kapcsolatos publikációk

- Körtvély Erika 1997: A mediális mint igei kategória az uráli nyelvekben, *Néprajz és Nyelvtudomány* 38., 201–216.
- Körtvély Erika 2000: A tundrai nyenyec determinatív és reflexív-mediális igeragozás történeti alapjai, in Büky László – Forgács Tamás (szerk): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 2.*, Szeged, 99–112.
- Körtvély Erika 2001a: Mediális párok a tundrai nyenyecben, *Folia Uralica Debreceniensia* 8., 183–292.
- Körtvély Erika 2001b: A determinált igeragozás használati problémái a tundrai nyenyecben, *Budapesti Uráli Műhely* 3., előadás (megjelenés alatt)
- Körtvély Erika 2003a: A tundrai nyenyec imperatívusi végződéses történetéhez megjelenés alatt
- Körtvély Erika 2003b: A tundrai nyenyec indeterminált igeragok története, *Hajdú Péter Emlékkönyv*, megjelenés alatt